

İki Farklı Zaman Tek Bir Amaç: İslamı Doğru Anlatma İbn Fazlan/Ebubekir Efendi¹

Gonca SUTAY²

Öz: Hz. Peygambere (SAV) peygamberlik vazifesi verildiği andan itibaren İslamiyet'i kabul eden farklı din, milliyet ve kavimlere İslam'ı doğru anlatmak amacıyla farklı zaman dilimlerinde pekçok kişi görevlendirilmiştir. Bu kişilerden bir kısmı tarih kitaplarında satır aralarında karşımıza çıktığı gibi bir kısmı ise ya bizzat kaleme aldıkları yahut yanlarında bulunan yardımcıların kaleme aldıkları Seyahatnamelerle karşımıza çıkmaktadır. İbn Fazlan ve Ebubekir Efendi örneklerinde olduğu gibi. Bilindiği üzere takribi 920'li yıllarda İslamiyet'i kabul eden Etil (Volga) Bulgar hükümdarı İlteber Almuş; Abbasi Halifesi Muktedir Billah'a bir elçi göndererek İslamiyet'i öğretecek fakih ve alimler göndermesini istemiş bunun üzerine Halife bir elçilik heyeti göndermişti ki bu heyetinde halife ve veziri adına gönderilen mektupları okumak, fakihlere ve muallimlere başkanlık etmek gibi görevleri de bulunan İbn Fazlan da bulunmaktaydı. İbn Fazlan bu yolculuk esnasında gördüğü yerleri kaleme almak suretiyle hiç şüphesiz bu döneme bir ışık tutmaktadır. Nitekim asırlar sonra Ümit Burnu Müslümanları da kendilerine İslam'ı aslı şekliyle anlatıp aralarındaki ihtilafları çözmesi için dünya Müslümanlarının hamisi olarak gördükleri Osmanlı Devletinden bir din alimi isterler. Bunun üzerine Padişah Sultan Abdülaziz'in onayıyla "ahkam be akaidi diniyyeyi talim ve tefhime ve aralarında olan mübâyenet ve ihtilâfın ref ve izalesine muktedir ulema ve üdebadan bir zat" olan Bağdatlı Ebubekir Efendi bu vazife ile görevlendirilir. Bu çalışmamızda gerek İbn Fazlan gerekse asırlar sonra Bağdatlı âlim Ebubekir Efendi'nin İslam adına yapılan yanlışları düzeltme; İslam'ı doğru anlatma adına çektikleri sıkıntılar incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn Fazlan, Hilafet, Bulgarlar, Ebubekir Efendi, Ümit Burnu

¹ Bu makale 30.11.2018 tarihinde İğdırda düzenlenen "İnternational Symposium Religions and Language" Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

² İğdır Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: gonca.sutay@igdir.edu.tr

Two Different Periods One Objective: Correct Expression Of Islam İbn Fazlan/Ebubekir Efendi

Gonca SUTAY

Abstract: Many people have been appointed to enable the correct expression of Islam during different periods among the people of different religions, nations and tribes who had been converted to Islam since Mohamad was granted the prophetic office. Among these people, some could be found in books on history whereas others could be found in travel books that were inscribed either by themselves or by their assistants as in the cases of Ibn Fazlan and Ebubekir Efendi (Sir). As is already known, the ruler of Volga Bulgarians, who had been converted to Islam in 920s, İlteber Almuş, sent an envoy to Muktedir Billah, the abbasid khalifa, and requested him to send a delegation of scribes and scholars to teach Islamic religion and as a result the khalifa accepted to send a delegation for this purpose. Ibn Fazlan was one of the members of this delegation who had additional duties such as reading the letters sent to these scribes and scholars and to chair these delegation. Ibn Fazlan may be said to have shed light upon this period because he wrote about the places he saw during this journey. In a similar manner, Muslims in the cape of Good Hope also requested the Ottoman State to send a religious scholar in order to teach them the truths about Islam and to solve the conflicts between them. Then, upon the approval of Sultan Abdulaziz, Ebubekir Efendi (Ebubekir of Baghdad), who was regarded as “one who had the adequate knowledge and background to teach religion in a correct manner and who was able to solve their conflicts” (*“ahkam be akaidi diniyyeyi talim ve tefhime ve aralarında olan mübâyenet ve ihtilafın ref ve izalesine muktedir ulema ve üdebadan bir zat”*) was appointed for this purpose. This study is to examine the problems Ibn Fazlan and Ebubekir of Baghdad faced during their efforts to correct and eliminate the wrongdoings about Islam and to tell the essence of and truth about it.

Keywords: İbn Fazlan, Caliphate, Bulgarians, Ebubekir Efendi, Cape of Good Hope

Giriş

Seyahat kelimesinin sözlük anlamı; yolculuk, değişik ve uzak memleketlere gitmektir. Seyahate çıkan kişiye “seyyah”; seyahatla ilgili intibaları veren eserlere “seyahatname” adı verilir. İngilizce’de, uzun seyahat için “travel”; kısa seyahat için “trip” seyahatname için “travel book” kullanılır. Fransızca’da seyahat “voyage”(bu kelime İngilizce’de de kullanılan ortak bir kelimedir); seyahat etmek “voyager” , seyahate çıkmak “partir en voyage” dir. Almanca’da seyahat “reise, expedition”, seyahatçi “für”, seyahatname “reise beschreibung” dur. Anı veya hatıranın bir alt türü olan seyahatname; günlük, biyografi ve otobiyografi türleriyle yakından ilişkilidir. Seyyah ise; sadece yabancı topraklardan gelen gezginleri kapsamaz. Aynı zamanda ait olduğu topraklara dair izlenimlerini aktaran gözlemcileri de kapsar.³ Arapçadan Türkçeye geçmiş olan seyyah kavramı, uzak yerlere seyir ve sefer eden kimse için kullanılır. Türkçede daha ziyade gezgin sözcüğü aynı anlamı karşılamakla birlikte genel tercih seyyah kelimesini kullanma yönünde olmuştur. İslam dünyasında onuncu yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan seyahat eserlerini tanımlamak için Araplar daha ziyade *Rihle* kavramını tercih ederler⁴.

Seyahat kavramı, insanın yeryüzüne indirilişiyle yaşıttır. İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem’in aynı zamanda ilk seyyah ve insanlığın ilk seyahatinin de Hz. Âdem’in Serendip (Seylan/ Sri Lanka)- Mekke arasındaki yolculuğu olduğu söylenir. Kalıtım olarak damarlarımızda taşıdığımız bu olgu, hemen hemen bütün peygamberler tarafından da yaşatılmıştır. Hz. İbrahim’in Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz’ı kapsayan bir geziye çıktığı bilinmektedir. Hz. Yusuf’un Mısır; Hz. Musa’nın Mısır-Filistin; Hz. Peygamber’in Mekke-Şam arasındaki

³ Abdurrahman Demircan, "Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili Ve Belağatı Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Van 2010, s.1

⁴ Nezif Cıkay, Seyyahların Gözüyle Halep, *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Şanlıurfa 2012, s.5

yolculuk ve gezileri... Hz. İsa, seyahat ettiği için Mesih unvanını almıştır. Bu gelenek, bütün çağlarda "içinde bir ateş taşıyan" birçok insan tarafından da sürdürülmüştür.⁵

Yazılış gerekçesi gezilip görülen yerlerle ilgili bilgi vermek, o yerlerin görülmeğe değer yerlerini göstermek, bu arada okurun ilgisini çekerek onda görme isteği uyandırmak olsa da, seyahatnameler; tarih, coğrafya, sosyoloji gibi farklı bilim dalları için oldukça önemli bir kaynaktır. Çünkü bu tür eserlerde; gezilip görülen yerlerin coğrafi konumu, doğal atmosferi, tarihi özelliklerinin yanı sıra, oradaki insanların yaşayışları, gelenek, görenek ve zevkleri, sosyal ve hukuki ortamları ayrıntılı bir şekilde yansıtılmaktadır.⁶ Seyahatname türündeki eserler coğrafya ile ilgi gezi eserleri olabildiği gibi, bir şehrin güzellerini ve en önemlisi güzelliklerini anlatması bakımından şehrengizler, bazı şairlerin başlarından geçen önemli ve ibretli olayları anlattıkları (manzum) sergüzeştname, gurbete düşenlerin başından geçenleri kaleme aldıkları gurbetname, siyasi bir görev için dış ülkelere giden elçilerin yazdıkları, sefaretname ile doğrudan doğruya seyahat izlenimlerini aktaran eserlerdir. Bu eserler, nesir diliyle kaleme alınıp, gezilen yerlerin insanları ve çevre özellikleri ile adetler, hayat şartları, giyim, kuşam v.b. konularda bilgi verirler.⁷

Gezi ve seyahatlerin yaygınlaşması İslami dönemde oluşan bir olgudur. Hz. Peygamber'in "*ilim Çin'de bile olsa gidip alınır*" hadisi Müslümanların ilim öğrenmek amacıyla uzun yolculuklara çıkmaları konusunda teşvik etmiştir. İslam dünyasında seyahatin geniş kitleler tarafından yapılmasında Hac'ın rolü çok büyüktür. Ulaşım imkanlarının kısıtlı olduğu zaman dilimlerinde insanlar kervanlarla meşakkatli bir yolculuğu göze alarak bu görevi yerine getirmişlerdir. Bu yolculuklar seyahat kültürünün oluşmasında önemli bir unsur olmuştur. Bu seyahatler esnasında gezilen yerlerin çetelesini tutmak birçok insan için daha sonraları teşvik edici olmuştur. Hac ve seyahat arasındaki ilişki sadece Müslümanlar arasında değil, Yahudi ve Hıristiyanlar arasında da yaygındır. Birçok Avrupalı seyyah Kudüs'ü ziyaret etmek amacıyla seyahatler yapmıştır. Seyahatname edebiyatında müstesna bir yeri olan

⁵ Demircan, s.4

⁶ Demircan, s.9

⁷ Demircan, s.18

İbn Cübeyr, Endülüs'ten yola çıkarken asıl amacı Hac ibadetini yapmak olmuştur.⁸

I.(VII.) asırdan itibaren Araplar, diğer milletlerle hem seyahatler hem de çeşitli heyetler vasıtasıyla irtibat kurmuş ve bu şekilde komşularıyla ilgili önemli bilgiler elde etmişlerdir. Burada, ilk gezginlerin resmi görevliler olduklarını belirtmemiz gerekir. O dönem gezginlerin resmi görevli olarak gitmelerinin ardındaki neden, gidilecek yerlerin uzak olması dolayısıyla büyük harcamaların söz konusu olmasıydı.

Kuşkusuz bu elçilik seyahatnameleri arasında en meşhuru, İslam'ın Türkler arasında tecelli ediş tarzına dair veriler içeren seyahatnameler çerçevesinde akla gelebilecek ilk örnek; mangal mangal çöl ateşinin yutulduğu aşılmaz yolları kervanlarla geçen İbn Fadlan'ın (ö. 310-922) *Risaletü İbn Faldan* serlevhalı eseridir. Buna Ebu Dülef (ö.390-1000) Seyahatnamesi'ni de ilave etmek gerekir. Bu iki seyyahın ortaya koyduğu veriler ve ribat ribat dolaşarak Türkistan'a ulaşan Hallac-ı Mansur başta olmak üzere sufilerin gerçekleştirdiği tebliğ seferleri, Türklerin İslamlaşmasında seyahatlerin ehemmiyetini ortaya koyar. Asya kıtası için karakteristik olan yollardan birini takip eden ve ticaret kervanında tahminen üç bin at, beş bin insan olduğu rivayet edilen İbn Fadlan'ın içinde yer aldığı resmi heyet, ticaret kervanlarının İslamlaşmadaki fonksiyonunu gösteren en ihatalı ve temsil gücü yüksek bir kaynaktır. İbn Fadlan'ın liderliğini yaptığı hem ticaret hem de tebliğ amaçlı kervanı, Bağdat'tan yola çıkar, Rey, Nişabur ve Merv güzergâhını takip ederek Buhara üzerinden Bulgarlara kadar uzanır. Havarizm ve İdil'e komşu olan ve İslam dünyası ile Hazar ve Bulgarlara giden kervan yolu üzerinde bulunan Oğuz Türkleri bu sayede Müslümanlar ile iktisadi ve kültürel münasebetlere geçmişler, bir taraftan hayvan mahsulleri satmışlar diğer

taraftan onlardan mamul eşya almışlar ve böylece Müslümanlarla tanışmışlardır.⁹

Amacı sadece Allah rızasını kazanmak olan bazı kimseler de, İslam dinine mensup olup fakat dini bilgi eksikliklerinden dolayı İslam dinini yanlış yaşayan toplumlara dininin temel referanslarını iyi

⁸ Cıkay, s. 5-6

⁹ Demircan, s. 42-44

bir şekilde öğretmek amacıyla seyahatler yapmışlardır. Osmanlı devletinin bu amaçla gönderdiği alim-seyyah diyebileceğimiz insan çoktur. Zira Osmanlı hilafet merkezidir ve İslam'ın temsilcisi konumundadır. Pek tabii olarak Müslüman toplumlar, dini noktalarda ortaya çıkan sıkıntılarında Osmanlı Devleti'nden yardım talep ediyorlardı. 1862'de Bağdat ulemasından Ebu Bekir Efendi ile birlikte öğrencisi olarak nitelendirilen Ömer Lütfi'nin Ümit Burnu seyahati buna iyi bir örnek teşkil eder. Eserin giriş bölümünde seyahatin nedeni şöyle açıklanır: Ümit Burnu Müslümanlarının önde gelenleri, ortalığın durulması ve kavgaya son verilmesi için metbuu buldukları İngiliz valisinin de onayını aldıktan sonra İngiltere Krallığı aracılığıyla dünya Müslümanlarının hamisi olarak gördükleri Osmanlı Devleti'nden ve Müslümanların halifesinden İslam'ı asli şekliyle anlatıp ihtilafları giderecek bir din alimi istediler. Durum, Osmanlı Devleti'ni 1851'den 1885 yılına kadar uzun süre İngiltere'de temsil eden Londra sefiri Kostaki Müsürüs Paşa aracılığıyla Babî'ye bildirilir. Sultan Abdülaziz durumdan haberdar olur olmaz yakından ilgilenmeye başlar. Padişah 'ahkâm ve akaid-i diniyyeyi talim ve tefhime ve aralarında olan mübâyenet ve ihtilafın ref ve izalesine muktedir ulema ve üdebadan bir zatın seçilerek münasip miktar harcırah itasıyla irsal olunacak kitaplarla birlikte gönderilmesi' fermanını hariciye nazırı Ali Paşa'ya bildirmiştir. Uzun araştırmalardan sonra nihayet 'dünyada müstesna bir yeri bulunan Bağdat ulemasından' Ebubekir Efendi isminde bir zat, mahalli problemlerin halledilmesi için Irak topraklarından olan Şehrîzor'dan İstanbul'a getirilmiştir. Gidiş güzergâhu üzerinde bulunan şehirler hakkında bilgiler verilerek nihayetinde 17 Ocak 1863'te Ümit Burnu'na varılır. Yazarımız ilerleyen bölümlerde yapılan din hizmetlerinden de bahseder: "Aradan geçen onbeş gün içinde bir büyük mektep açarak bunların talim ve tedrislerine başladık. Bu biçarelerin okumaya son derece arzu ve hevesleri olduğundan yirmi gün zarfında üç yüz sabiden fazla talebe toplandı. Bu sabilerin talimlerine Ebubekir Efendi önyak oldu. Bunların derslerini ezberlettirme ve anlatmaya bendelerini kalfa nasb eyledi. Evvela elifba fıkha dair bazı dini ve akidevi meseleleri kendi lisanları üzere tercüme ederek risaleleri telif edip, bu risaleleri kıraat eyledikten sonra Arapça olarak akaid ilminden Fıkhu'l-

ekber ve fıkıh ilminden de Mülteka'l-ebhur nam kitabı kıraat ettirdi."¹⁰

X. YY.DA BİR SEYYAH: İBN FAZLAN

Takribi VII. yy. sonu ile VIII. yy. başlarında Kotrag yönetiminde büyük çoğunluğunu Otuz-Oğuzların oluşturdukları Bulgar kitesinin Orta İdil denilen İtil (Volga) ve Kama (Çulman)nehirlerinin birleştiği bölgeye çekildikleri bilinmektedir. Bölgeye gelen bu Bulgar kitlesi yerli halk olan Fin-Ugorları ve bölgede bulunan diğer Türk topluluklarını birleştirmek suretiyle İtil (Volga) Bulgar devletini kurmuşlardı. Coğrafi konumlarının ticarete elverişli olması hasebiyle Hazarlar, Samaniler ve Harezimli tüccarlarla yoğun ilişkiler içinde olan Bulgarlar arasında bilhassa Harezmlî tacirler vasıtasıyla İslam dini yayılmaya başlamıştır¹¹.

Bulgarların İslamiyeti kabulü ile alakalı kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Mes'udi Muruc ez-Zeheb'de: " *Bulgar hükümdarı zamanımızda yani 332 yılında Müslüman olmuştur. 310 yılından sonra Halife el-Muktedir Billah zamanında gödedüğü bir rüya üzerine Müslümanlığı kabul etmiştir. Bu hükümdarın oğullarından biri hac yaptı ve Bağdat'a geldi. Halife el-Muktedir tarafından ona sancak, siyah hilat ve mal verildi...*"¹² bilgisini verirken Ebu Ubeyd Abdullah b. Aziz el-Bekri, el-Memalik ve'l Mesalik eserinde: " *Bulgarlar 310 hicri yılından sonra el-Muktedir zamanında Müslüman olmuştur.*"¹³ der. Ebu Hamid el-Endelüsi el-Granat, Tuhfetü'l Elbab eserinde ise şöyle bir hikaye nakleder: " *İyi (dindar bir adam Bulgar şehrine geldi. Bu sırada şehrin hükümdarı ve karısı hayattan ümitlerini kesmişler hasta yatıyorlardı. Bu adam onlara 'Sizi tedavi edersem dinime girer misiniz?' dedi. Onlar da 'Evet' dediler. Onları tedavi etti. Onlar da İslam dinine girdiler. Onlarla beraber bu havalinin halkı da Müslüman oldular.*"¹⁴ Hiç şüphesiz Bulgarların İslamiyeti kabulüyle birlikte Abbasi Hilafetiyle de temaslar başlar.

¹⁰ Demircan, s.66-67

¹¹ Nesimi Yazıcı, *İlk-Türk-İslam Devletleri Tarihi*, TDV yay., Ankara 2013, s. 117-118

¹² Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK. Yay., Ankara 2001, s. 48

¹³ Şeşen, s.206

¹⁴ Şeşen, 182-183

Bulgar (Sekalibe) hükümdarı İlteber¹⁵ Almuş b. Şilki'nin Abbasi Halifesi el-Müktedir'e İslam dinini anlatacak, şeriatın hükümlerini öğretecek ülkesinde ve bütün memleketinde kendi adına hutbe okunması için minber ve cami yapacak bir heyet göndermesini ve düşman hükümdarlardan korunabilmek için bir kale yapılmasını isteyen mektubunu elçi Abdullah b. Baştu el-Hazeri ile birlikte gönderir. Bu istek Halife tarafından kabul görür. Nitekim bu konuda aracı Nazır el Harami'dir. Bunun üzerine Halife tarafından Halife'nin mektubunu okumakla, gönderilen hediyeleri teslim etmekle ve öğretmenlere nezaret etmekle görevlendirilen İbn Fazlan (Ahmed b. Fazlan b. El-Abbas b. Raşid b. Hammad)'dır.

Yapılacak kalenin inşasında harcanmak, fakihlere ve öğretmenlere verilmek için hükümdara götürülecek paranın İbn el-Furat'ın çiftliklerinden ve Harzem'deki Artahuşmisen çiftliğinden tahsil edilmesi kararlaştırılır. Halife tarafından görevlendirilen cevabi elçi ise beraberinde Tegin el-Türki ve Baris el-Saklabi'nin de bulunduğu Nezir el-Harami'nin mevlası ve vekili Sevsen el-Rassi'dir¹⁶.

11 Safer 309 (21 Haziran 921)'de yola çıkan kabile İran ve Horasan'dan sonra Maveraünnehir'e varır. Ceyhun nehrini geçtikten sonra önce Beykent'e oradan Buhara'ya gelen kabile daha sonra Samani hükümdarı Nasır b. Ahmed'in huzuruna gelir. İbn Fazlan'ın ifadesiyle *"..Yanına girdiğimizde kendimizi sakalı bitmemiş bir çocuğun karşısında bulduk"* dediği Hükümdara Halife'nin *"İbn el-Furat'ın kahyası el-Fazıl b. Musa el-Nasrani'den Artahuşmisen çiftliğinin teslim alınıp Ahmed b. Musa el-Harezmî'ye verilmesi, Harezim'deki valisine elçilik vazifesinde bize mani olunmaması ve Bab el-Türki kumandanına bizim maiyetimizde bir birlik verilmesi ve yolculuğumuza engel olunmaması için mektuplar yazmasını"* emreden mektup okunur. Burada yirmi sekiz gün bekledikten sonra bilhassa Abdullah b. Baştu ve diğerlerinin kış bastırmadan Harezim'e girmek gerektiğine dair ikazları üzerine Ahmed b. Musa'yı beklemeden yola çıkar-

¹⁵ Bozkır Türk devletlerinde hükümdarlar çeşitli unvanlar taşımışlardır. *Tanhu* veya *Şan-yü*, *kağan* (*Khagan*), *Kan* (*Han*, *Kral*), *Yabgu* (*cabgu*), *İdi-kut*, *İl-teber*, *erkin* (*kül erkin*, *uluğ erkin*) vb. Bu unvanlar için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken yay., İstanbul 2013, s. 257

¹⁶ İbn Fazlan, *Seyahatname*, Önsöz ve Tercüme: Ramazan Şeşen, Bedir Yay., İstanbul 2016, s.24

lar. Lakin bu sırada Ahmed b. Musa hileyle Merv'de tutuklanmıştır.¹⁷

Harezme ulaşan kabile Harezmsah Muhammed b. İrak'ın huzuruna çıktığında Harezmsah bu vazifenin tehlikelerinden dolayı onlara izin veremeyeceğini zira bahsedilen memleketle (İtil /Volga Bulgarları) onlar arasında pek çok kâfir kavim olduğunu söylese de nihayetinde izin vermiş ve kabile yoluna devam etmiştir.¹⁸

İbn Fazlan'ın Harezme'de karşılaştığı ilginçliklerden birisi Ardekü adında bir köyde Kerdeliler denilen bir halkın konuşmalarını kurbağa vakvaklarına benzeterek her namazdan sonra Emir el-Mü'minin Ali b. Ebi Talib'e lanet etmeleridir. Cürcaniyye'ye vardıklarında kış bastırmıştır öyle ki Ceyhun nehri baştan başa donmuş atlar, katırlar, eşekler ve arabalar yoldan geçer gibi geçtiği yer için İbn Fazlan şu ifadeyi kullanacaktır: *"Cehennem soğuşundan üzerimize bir kapı açıldığını zannettiğimiz bir ülke gördük"* Nitekim aşırı soğuklardan dolayı buradaki ikametleri uzamış Receb'in bir kısmı ile Şaban, Ramazan ve Şevval ayını burada geçirmek zorunda kalmışlardı. Bu soğuklarla ilgili anlattığı bir anektod dikkat çekicidir: *"...Hamamdan çıkar eve girerdim. Eve girdiğimde soğuktan sakalımın donduğunu görür, buzunu ateşin karşısında eritirdim. Bir evin içinde bulunan ikinci bir evin içinde uyurdum. İçteki evin içinde ise keçe kaplı bir Türk Çadırı vardı. Ben bu çadırın içinde kürklere ve abalara sarınmış olarak uyuduğum halde çok defa soğuktan yanağım yastığa yapışırdı."*

309 yılı Şevval ayının ortalarında (Şubat 922) havalarda ısınmaya başladığında kabile yola çıkmak üzere iken Medinetü's-Selam'dan kabileyle yola çıkan fakih, muallim ve vazifeliler bu ülkeye girmekten korktuklarından Cürcaniyye'de kalmaya karar verince İbn Fazlan; elçi, elçinin bacanağı ile iki görevli Tegin ve Baris ile 2 Zilkade 309 (4 Mart 922)'de kabile yola koyulur. Türk ülkelerine vardıklarında sıkıntılı ve zorlu bir yolculuk yapmaya başlayacaklardır. İbn Fazlan ise bu durumu *"Harezme'in soğuşu bunun yanında yaz gibiydi. Başımızdan geçen bütün sıkıntıları unutup mahvolacak raddeye geldik"*¹⁹ şeklinde ifade edecektir.

¹⁷ İbn Fazlan, s. 27-28

¹⁸ İbn Fazlan, s. 29-30

¹⁹ İbn Fazlan, s. 30-33

Oğuzların bulunduğu diyara geldiklerinde burada İbn Fazlan'ı hayrette bırakacak yaşantıları dikkat çekecektir. Bir dine inanmayı işlerinde akıllarına başvurmaları ve hiçbir şeye ibadet etmemeleri, evlerinde misafir oldukları adamın karısının misafirlerden çekinmeden avret yerini (fercini) açıp kaşınmaya başlaması, cenabetten ve diğer hususlardan dolayı yıkanmamaları, Allah'a inandıkları için değil de sırf yurtlarından geçen Müslümanlara yaranmak için "La İlahe İllallah" diyenlere şahit olması bunlardan sadece bir kısmıdır. Bu misafirlikler sırasında Kur'an okumasına dair ilginç bir anekdot da geçmektedir: "İçlerinden biri "Bana Kur'an oku", dedi. Okuyunca hoşuna gitti. Tercümana dönerek: "Ona susmasını ve okumaya devam etmesini söyle." dedi. Bir gün bu adam tercüman vasıtası ile bana: "Bu Arab'a sor. Rabbinizin karısı var mı?" dedi. Ben ise onun bu sözünü büyük bir günah telakki ederek Allah'a töbe ve istiğfarda bulundum. O da benim gibi töbe etti ve "estağfirullah" dedi. Türk'ün adeti böyledir. Bir Müslümanın teşbih ve tehlil getirdiğini duyarsa onun söylediğini tekrarlar."²⁰

Zinanın, hırsızlığın ve oğlanlığın Türkler arasında büyük bir suç olduğu ve şiddetle cezalandırıldığını dile getiren İbn Fazlan Türklerin hükümdarları ve reisleri arasında ilk olarak Yınal es-Sağır ile görüşmüştür. Bu kişinin önceleri İslamiyet'i kabul ettiğini ancak daha sonra kabilesinin "Müslüman olursan bize reislik edemezsin" demeleri üzerine Müslümanlıktan vazgeçtiğini kaydetmektedir.²¹

İbn Fazlan'ın gördüğü ilginçliklerden birisi ise Subaşı'nın yanındayken karşılaştığı durumdur. Nitekim Oğuz Yabgusu'nun ve vekili Kûzerkin'in yanından ayrıldıktan sonra el-Katağan oğlu Etrak adındaki Subaşının evine misafir olur. Akşam olduğunda Etrakın yanına girdiklerinde Nezir el-Harami'nin O'nu Müslümanlığa davet ve teşvik ettiği mektubu ve içinde altın ve hediyeleri takdim ederek tercüman vasıtasıyla mektubu okuduğunda Subaşı "Siz geri dönünceye kadar bir şey söylemeyeceğim. Neye karar vereceğimi Sultan'a (Halife) yazarım." Dedikten sonra hediye edilen hil'ati giymek için üzerindeki dibacdan mamul elbiseyi çıkardığında bu elbisenin altındaki iç elbisenin kirden parça parça olduğunu görür. Nitekim onların adetine göre bir adam üzerine giydiği iç elbisesini

²⁰ İbn Fazlan, s. 34-36

²¹ İbn Fazlan, s. 39

parça parça olup dökülmedikçe çıkarmaz.²² Nitekim bu inanç Türklerdeki su kültüyle alakalıdır. Zira İslamiyet öncesinde suyu kuvvet ve bereket kaynağı olarak gören Türkler; aynı zamanda suyun kahredici ve koruyucu kutsal bir varlık olduğuna inanırlardı.²³ Eski Oğuzların ve Moğolların suya girmedikleri, yıkanmadıklarına dair bu adetler hiç şüphesiz İslamiyetin yayılışından sonra kısmen terkedilmişse de sudan çekinme adetlerinin izleri halen daha bazı göçebe topluluklarında varlığını devam ettirmektedir.²⁴

Birkaç gün geçtikten sonra Subaşı Etrak kendisinden sonra üst düzeyde olan Tarhan, Yınal ve bunların kardeşinin oğlu olan İlguz'u çağırarak durumu onlarla istişare etmiş ve Onlara: *"Bunlar Arap hükümdarının sıhrım Almuş b. Şikli'ye gönderdiği elçilerdir. Size danışmadan onları bırakmak istemedim"* demiş bunun üzerine Tarhan en sert muhalefeti göstererek daha öncesinde böyle bir şeyle karşılaşmadıklarını Halife'nin bir hile ile onları buraya gönderip niyetinin onlara saldırmak olabileceğini dile getirdikten sonra onların her birini ikiye ayırıp yanlarındaki mallara el koymayı teklif eder. Diğeri ise onların mallarını aldıktan sonra onları çınlıçplak geldikleri yere göndermeyi teklif eder. Bir diğeri ise Hazarlar'da esir olan adamlarına karşılık değişim yapabileceklerini teklif eder. Sonunda ise serbest bırakılırlar. İbn Fazlan bu durumu şöyle izah eder: *"Yedi gün bu şıkları birbirleri ile münakaşa edip durdular. Biz ise korkumuzdan ölmek üzereydik Nihayet bizi serbest bırakıp geçmemize müsaade etmeye karar verdiler..."*²⁵

Heyet Peçenek ve Başgırtlar'ın ülkesini de geçtikten sonra takribi 11 ay sonunda Bulgar ülkesine varır. Heyeti bizzat hükümdar karşılamış Allah'a şükür için secdeye kapanmış ve üzerlerine gümüş paralar saçarak²⁶ gelen heyet için kubbeli çadırlar kurdu muştur.

---

²² İbn Fazlan, s. 41-42

²³ Atilla Türkyılmaz, "İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüze Yansımaları", *Bilim ve Kültür- Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl:01, S.04, 2013, s. 86

²⁴ Teferruat için bkz. Abdulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, c.I, TTK. Yay., Ankara 1998, s. 491-495

²⁵ İbn Fazlan, s. 43

²⁶ Abdulkadir İnan eserinde saç geleneği ile alakalı şunları dile getirmektedir: *"Ruhlara saç yapma adeti, dini telakkilerin muayyen bir safhasında tüm dünya kavimlerinde görülen cihanşümul adetlerden birisi olup*

Hükümdarın yanına 12 Muharrem 310 (12 Mayıs 922)'de varan heyet Halife'nin mektubu okunduktan ve hil'atler verildikten sonra çekilir.²⁷ İbn Fazlan'ın burada ilk dikkatini çeken şey hükümdar adına okunan hutbe olmuştur. Kendisi bu durumu şöyle izah etmektedir: *"Ben gelmeden önce hükümdarın camisinin minberinde onun adına hutbe "Ey Allah'ım, Bulgarlar'ın hükümdarı Yiltioar'ı ıslah et" şeklinde okunuyormuş. Ona "Hükümdar sadece Allah'tır. Minberde Allah'tan başkası bu adla anılamaz. Efendim Emir el-Mü'minin (Halife) bile doğuda ve batıdaki minberlerde kendisine "Ey Allah'ım! kulun ve halifen Emir el-Mü'minin Ca'fer el-İmam el-Muktedir Bi Allah'ı ıslah et." Denilmesiyle yetinir. Hazret-i Peygamber ise 'Hristiyanlar'ın Meryem oğlu İsa'yı övdükleri gibi beni aşırı derecede övmeyin. Ben sadece bir kuluyum. Bunun için Allah'ın kulu ve resulü deyiniz.' Buyurmuştur" dedim. Bunun üzerine "Benim adıma nasıl hutbe okunması caiz olur?" dedi. Ben de "Senin ve babanın adı ile." dedim. Hükümdar "Babam kâfirdi. Onun adının minberde söylenmesini istemem. Benim adıma da kâfir verdiğine göre, adının da hutbede zikredilmesini arzu etmem. Acaba efendim Emir el-Mü'minin'in adı nedir?" dedi. Ben "Cafer" dedim. Hükümdar "Benim onun adını almam doğru olur mu?" dedi. Ben de "Evet olur" dedim. Bunun üzerine "Kendi adıma Ca'fer, babamın adını Abdullah şeklinde değiştirdim" dedi. Hatibe hutbeyi bu isimle okumasını emretti. o da bu emri yerine getirdi. Bundan sonra onun adına hutbe "Ey Allah'ım! Emire el-Mü'minin'in mevlası ve kulun Bulgar hükümdarı Ca'fer b. Abdullah'ı ıslah et" şeklinde okunuyordu."²⁸*

İbn Fazlan yolculuk esnasında çekilen sıkıntılardan dolayı parayı getirememiştir. Sultan üçüncü gün heyete parayı sorduğunda İbn Fazlan: *"Toplanamadı. Vakit darlığından buraya gelmek fırsatını kaçırdınız diye arkadan bize yetişmesi için geride bıraktık."* deyince hükümdar: *"Siz hep beraber geldiniz. Beni esaret altına sokan (kul edinen) Yahudilere (Hazarlar) karşı koruyacak bir kale yapımında sarf edilecek bu parayı getirmeniz için efendim size bu kadar masrafta bulundu. Hediyeği ise benim gönderdiğim elçi dahi getirebilirdi."* deyince İbn Fazlan: *"Evet doğru. Biz elimizden geleni yaptık. Ne yapalım netice böyle oldu".* De-

---

dini mahiyetini kaybettikten sonra dahi birçok kavimlerde yalnız görenek olarak son zamanlara kadar devam ettiği malumdur.", Abdulkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm- Materyaller ve Araştırmalar, TTK. Yay., Ankara 2000,s.100

²⁷ İbn Fazlan, s. 48

²⁸ İbn Fazlan, s. 50-51

miştir. Bunun üzerine Hakan tercümana: *“Ona de ki ben bunları tanımıyorum. Sadece seni tanıyorum. Zira onlar cahil insanlardır. Eğer vezir senin yaptığın şeyi onların yapacağına kanaat getirseydi; hukukuma riayet etmen, mektubu bana okuman ve cevabını dinlemen için seni buraya göndermezdi. Senden başkasından bir dirhem dahi istemem. Parayı çıkar. Bu senin için daha hayırlıdır.”* Deyince İbn Fazlan ve yanındakiler Hakan’ın yanından üzgün ve korku içinde ayrılırlar.

İbn Fazlan bu hadiselerin cereyan ettiği sıralarda müezzinin kamet ederken ezanın ifadelerini ikişer defa söylediğini fark edip duruma müdahale ederek *“Efendim Emire’l-Mü’minin kendi sarayında kametin ifadelerini birer defa söyletiyor.”* diye uyardığında hükümdar müezzine: *“Sana söylediğini yap. Sakın muhalefet etme.”* demişse de hükümdarın para ile ilgili hususta İbn Fazlanla mücadelesi devam edipte paradan ümidini kestiğinde müezzine kametin ifadelerini ikişer defa söylemesini emreder. Bunun üzerine İbn Fazlan tekrar karşı çıktığında Hükümdar bu kez İbn Fazlan ve elçilik heyetini çağırır ve Tercümana: *“Ona söyle iki müezzin var. Biri kametin ifadelerini birer defa biri ikişer defa söylüyor. Sonra her ikisi de aynı cemaatle namaz kıyıyorlar. Namaz caiz midir, değil midir? Bu hususta ne der?”* deyince İbn Fazlan *“Namaz caizdir”* demiş, bunun üzerine Hakan : *“İcma (ittifak) ile mi ihtilaf ile mi?”* diye sormuş İbn Fazlan *“İcma ile”* cevabını vermiştir. Hakan daha sonra tercümana : *“Ona sor: Muhasara altında bulunan, köle haline getirilmek istenen zayıf kavimlere yardım etmek maksadiyle bir adam bazı kimselerle para gönderse, onlar da emanete ihanet etseler, bu kimselerin hareketi hakkında ne der?”* diye sormuş, İbn Fazlan’da *“Bu caiz değildir. Bunu yapan kötü kimselerdir.”* demiş; *“İcma ile mi ihtilaf ile mi?”* sorusuna ise *“İcma ile”* cevabını vermiştir. Daha sonra hükümdar tercümana: *“Ona sor Halife üzerime bir ordu gönderse hakkımdan gelebilir mi?”* deyince İbn Fazlan *“Hayır”* demiş; hükümdar bu kez *“Ya Horasan hükümdarı”* diye sorduğunda ona da hayır cevabını aldığı bu kez: *“Buna sebep mesafenin uzaklığı ve aramızdaki kâfir kabilelerin çokluğu değil mi?”* diye sorduğunda İbn Fazlan’dan evet cevabını alınca hükümdar tercümana şöyle söyler: *“Ona söyle, vallahi ben bu kadar uzak yerde iken Efendim Emire’l Mü’minin’den korkuyorum. Beğenmediği bir hareketimi duyar aramızdaki bu kadar memleketlere rağmen hakkımda beddua eder de beni olduğum yerde mahveder diye korkuyorum. Siz ise onun ekmeğini yediğiniz, verdiği elbiseleri giydiğiniz, her zaman kendisini*

gördüğünüz halde sizi bana yani zayıf bir kavme gönderdiği elçilik vazifesi gibi kısa bir zamanda ona ve Müslümanlara ihanet ettiniz. Sözlerinde bana gerçeği söyleyen biri gelmedikçe sizden duyduğum hiçbir dini hususu kabul etmem. Bu şekilde bir insan gelirse onun dediğini tutarım” deyince verecek cevap bulamayan heyet hükümdarın yanından ayrılır. Bu olayın akabinde hükümdar elçilik heyetinden diğerlerine itibar etmediği halde İbn Fazlan'ı devamlı yanında tutmuştur²⁹.

İbn Fazlan Bulgarların örf ve adetlerinden bahsederken miras hususunda da değinir. Bulgarların adetine göre bir kimsenin oğlunun erkek çocuğu doğarsa Onu babası değil dedesi alır. *“Bunu adam oluncaya kadar bakmaya babasından daha layığım”* der ve bir kişi öldüğünde ona çocukları değil kardeşleri mirasçı olur. İbn Fazlan bu adeti öğrendiğinde hükümdara İslamiyet'e göre bunun caiz olmadığını mirasın nasıl intikal edeceğini iyice anlayınca kadar izah ettiğini dile getirmiştir³⁰. Kadın ve erkeklerin hep birlikte nehre girip çırlıçplak yıkandıkları birbirinden kaçmadıkları bununla birlikte herhangi bir şekilde de zina etmediklerini dile getiren İbn Fazlan; zinanın onlara göre büyük bir suç olduğunu kim olursa olsun 4 kazık çakıp zina edenin el ve ayaklarını bunlara bağlayarak o kişiyi boynundan uyruklarına kadar balta ile yararak iki parçaya ayırdıklarını dile getirir. Kadın veya erkek iki parçaya ayrılan vücutların parçalarından her birini bir ağacı astıklarını kaydeden İbn Fazlan şunları ekler: *“Kadınlar yüzerken erkekler den kaçsınlar diye çok çalıştıysam da muvaffak olamadım.”*³¹

Bulgar hükümdarlığında kaldığı sıralarda 5000 kadın ve erkekten müteşekkil Barancer adında bir aile gördüğünü dile getiren İbn Fazlan bunların hepsinin Müslüman olduğunu ve namaz kılacak ahşap bir de cami yaptırdıklarını ancak Kur'an okumasını bilmediklerini söyler ve içlerinden bir kısmına da namaz kılacak kadar Kuran öğrettiğini ekler. Bundan sonrasında ise sözlerine şöyle devam eder : *“Benim elimle Tâlût adında biri Müslüman oldu. Ona Abdullah adını verdim. Bunun üzerine : “bana senin kendi adını vermeni istiyorum” dedi. Adını hemen Muhammed olarak değiştirdim. Bu adamın karısı anası ve çocukları Müslüman olup hepsi de Muhammed adını aldılar. Ona: “Elhamdülillah...” ve “Kulhuvallah Ahad...” surelerini öğret-*

²⁹ İbn Fazlan, s.52-54

³⁰ İbn Fazlan, s.59

³¹ İbn Fazlan, s.61

tim. Bu sureyi öğrenmekten duyduğu sevinç Bulgar hükümdarı olsa duyacağı sevinçten daha fazla idi.³²

İbn Fazlan'ın bize verdiği malumatta Bulgar hükümdarının oğlunun Hazar hükümdarı yanında rehin olduğu görülmektedir. Yine bir gün Hazar hükümdarı Bulgar (Sekalibe) hükümdarının çok güzel bir kızı olduğunu duyduğunda onu istemiş hükümdar ise Müslüman olduğundan Hazar hükümdarının Yahudi olması nedeniyle buna istememişse de Hazar hükümdarı kızı zorla almış ancak bu kız hükümdarın nikahındayken vefat etmiş. Bunun üzerine Hazar hükümdarı bir Elçi göndererek Diğer kızını da istediğinde Bulgar hükümdarı bu kızının da zorla alınmaması için hemen kendisine bağlı Eskil Bey ile kızını evlendirmiş. Bulgar hükümdarını Halife'ye mektup yazmaya ve ondan bir kale inşaat ettirmesini istemeye sevk eden husus da Hazar hükümdarı korkusudur. İbn Fazlan bu kalenin inşası ile ilgili olarak hükümdarlar aralarında geçen şu diyalogu aktarır eserinde: *"Bir gün hükümdara memleketin geniş malların fazla aldığı vergiler çok ne için Halife'den ehemmiyetsiz miktarda para gönderip bir kale yaptırmasını istedin?"* dedim. Cevap olarak : *"Halifelerin devletin bahtı açık olduğunu vergilerinin helalinden alındığını gördüğüm için bu teşebbüste bulundum. Ben kendi mallarımla altından veya gümüşten bir kale yaptırmak istesem bir güçlük çekmem. Halifenin malının uğur getirmesini arzu ettiğim için ondan bu parayı istedim"* dedi³³.

Bulgarlarla ilgili İbn Fazlan'ın bize verdiği bilgiler hiç şüphesiz o dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve dini yaşantıları hususunda oldukça kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Nitekim sonraları bu bölgeleri gezen coğrafyacıların verdiği bilgiler de kıymete şayandır. Nitekim İstahri Bulgar ülkesiyle alakalı olarak: *"Bulgarlar Müslümandırlar. Bu şehirde Cuma kılınan bir mescit vardır. Bunların kışın barındıkları ağaçtan evleri vardır. Yazın ise harkahlarda (çadırlarda) kırlarda otururlar. Buranın hatibi orada yazın geceleri insanın bir fersah-tan daha fazla gitmeden sabah olduğunu kışın ise gündüzün kısa ve gecenin uzun olduğunu, kışın gündüzlerin yaz geceleri gibi kısa olduğunu söyledi"*³⁴ derken Gırnati ise şu bilgiyi aktarır: *"...Orada o kadar so-*

³² İbn Fazlan, s.61-62

³³ İbn Fazlan, s.68

³⁴ Şeşen, s. 161

ğuk olur ki birinin yakını öldüğü zaman 6 ay onu gömmez. Zira yer demir gibi donar, mezar kazılamaz. Orada bir çocuğum öldü. Bu zaman kışın sonuydu. Onu gömemedim. Çocuğun ölüsü 3 ay evde kaldıktan sonra gömdüm. Ölünün cesedi taş gibi donmuştu.”³⁵. İbn Rüsteh’in Bulgarlarla ilgili malumatı da ilginçtir: Bulgarlar Burtas ülkesine komşudurlar Hazar denizine dökülen Etil şehri kıyılarında konaklamışlardır. Bulgarlar; Hazarlar ile Sekalibe (Slav) arasında otururlar” der ve ekler “hükümdarlarına Almuş denir. Bu hükümdar İslam dinine mensuptur.. Çoğu İslam dinine mensupturlar. Oturdıkları yerlerde mescitleri ve mektepleri vardır. Müezzinleri ve imamları bulunur. Aralarında kafir olanlar sevdikleriyle karşılaştıkları zaman birbirlerine secde ederler.”³⁶ Yakut el-Hamevi ise meşhur eseri Mu’cem el-Buldan’da İbn Fazlan ve seyahatiyle alakalı şu bilgiyi aktarmaktadır: “...Bu ve buna benzer anlattıklarımın mesul olmadığını yukarıda ifade ettim. Doğruluklarını garanti etmedim. Ahmed b. Fazlan hikayesi, Muktedir’in onu Bulgarlara göndermesi ile ilgili kitabı malum bir eser ve insanlar arasında meşhurdur. Bu kitabın çeşitli nüshalarını gördüm. Bunlara ilave olarak deriz ki Etil nehrinin büyüklüğünde ve uzunluğunda şüphe yoktur...”³⁷

ASIRLAR SONRA İSLAM ADINA VERİLEN MÜCADELE: EBUBEKİR EFENDİ

Güney Afrika Müslümanlarının eğitim-öğretim ve dini meselelerini yerinde görmeye ve ona rehberlik etmeye özen gösteren Osmanlı Devleti bu husustaki istekleri de göz ardı etmemiştir. Nitekim on bir yıldır Güney Afrika’da tedvin-i diniye ile uğraşan Johannesburg İslam Mektebi Muallimi Şeyh Ahmed’in beraberinde birkaç çocuk getirdiği bunların münasip mektep ve medreselerde yetiştirildiği ve hatta yol harcırahlarının da maliyece karşılandığı; aynı şekilde Güney Afrika Müslümanlarından birkaç çocuğun da daha sonra orada açılacak mektepte görev yapabilecek şekilde yetiştirilmek üzere Daru’l Muallimin Mektebi’ne kabul edildiği bilinmektedir. Güney Afrika’daki Müslümanların dini eksikliklerini gidermek amacıyla büyük gayretler sarf eden Osmanlı Devleti Avrupalı devletlerin müstemlekelerine hicret etmek isteyenlerde de bazı vasıflar aramıştır ki İngiliz müstemlekesi Kap’a hicret et-

³⁵ Şeşen, s. 181

³⁶ Şeşen, s. 37-38

³⁷ Şeşen, s. 129

mek isteyenlerde bu durum kendini daha da hissettirir. Bu vasıfları şöyle sıralayabiliriz:

- ✓ Hicret edenlerin Avrupa lisanlarından birini konuşmaları, imza vaz' edecek derecede yazabilmeleri yahut kendi lisanlarına aşina olabilmeleri;
- ✓ Güzel Ahlak sahibi olmaları;
- ✓ Sahranın zor şartlarında yaşamaya haiz kimseler olup masraf ve külfetin yüksek olmasından dolayı oralara gittikten sonra dönmeyi bile düşünmeyenlerden olmaları.

Tüm bu faaliyetler kapsamında bilhassa Ebubekir Efendi ile oğulları Ataullah ve Hişam Nimetullah Efendi'nin gayretleri çok daha büyük ehemmiyet arz etmektedir.³⁸

18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupalıların çıkar yarışında Uzak-doğu'da Endonezya'ya bağlı Cavalı Müslümanlar uzun yıllar İngiltere ve Hollanda arasında el değiştirmesinin ardından son olarak Hollanda sömürgesi haline gelmişti. Hollandalılar bu bölgeye geldiklerinde ise buradaki Müslümanlara zulüm yapmaya başlamışlar ve bu zulümden kaçan Cavalı Müslümanların bir kısmı kilometrelerce yol kat ettikten sonra Güney Afrika'nın en güney ucunda bulunan Ümit Burnu şehrine yerleştiler. Ancak bu kez İngilizlerin hakimiyetine girmiş olsalar da daha esnek bir sömürge hayatı yaşamışlardır.³⁹ Bu arada Cope Town Müslümanlarının önde gelenleri bu sırada iç karışıklıklar tanzimat/ıslahat gibi yenileşme hareketleri ile uğraşan Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım isterler. Zira bölge Müslümanları İslam dinini yıllardır yanlış anlamının ve yaşamının neticesinde hacca gidip kutsal topraklarda gerçek dini öğrenen bazı hacıların uyanmasıyla birlikte düzenleri bozulan bölge imamları ve hatipler ile bu kişiler arasında çatışmalar başlamıştır. Ümit Burnu Müslümanlarının önde gelenleri ortalığın durulması ve kavgaya son verilmesi için tabi oldukları İngiliz

³⁸ Muhammed Tandoğan, "Osmanlı Devleti'nin Afrika'da Avrupa Sömürgeciliğine Karşı Siyaseti (XIX. Ve XX. Yüzyılın Başları)", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2011, s.115-116

³⁹ Ömer Lütfi, *Yüzyıl Önce Güney Afrika- Ümit Burnu Seyahatnamesi*, Haz. Hüseyin Yorulmaz, Kitabevi yay., İstanbul 2013, s. 12; Teferruat için bkz. Tandoğan, s.118-121

valisinin onayı ve İngiltere Krallığı'nın aracılığı ile Müslümanların halifesinden İslam'ı asli şekliyle anlatıp ihtilafları giderecek bir din alimi isterler⁴⁰.

Bu durum Osmanlı'yı 1851 den 1885'e kadar uzun süre boyunca İngiltere'de temsil eden Londra sefiri Kostaki Müsürüs Paşa aracılığıyla Babiâli'ye bildirilir. Sultan Abdülaziz durumdan haberdar olur olmaz olayla yakından ilgilenir ve "*Ahkam ve akaidi diniyeyi ahaliye talim ve tefhim ve aralarında.... Muktedir ulema ve udebadan bir zatın seçilerek münasip miktar harcırah itasıyla irsal olunacak kitaplarla gönderilmesi*" Fermanı'nı hariciye nazırı Ali Paşaya bildirmiş; Ali Paşa da bu hususta Cevdet Paşa ile temas kurmuş ve akabinde Cevdet Paşa dünyada müstesna bir yeri bulunan Bağdat ulemasından Ebubekir Efendi'yi Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye'ye tavsiye etmişlerdir⁴¹. Ebubekir Efendinin Ahmet Cevdet Paşa ile aralarındaki dostluk bağı hiç şüpsesiz oldukça kuvvetlidir. Yıllar sonra vefat ederken dahi geride bıraktığı terikesinin taksimini ve beş evladının vasiliğini kendisine bırakması bunun en bariz göstergesidir.⁴²

Aslen Şehrizorlu olup ilk tahsilini burada atalarından Emîr Süleyman'ın kurduğu medresede yapan Ebubekir Efendi; babasının vefatı üzerine öğrenimini sürdürmek için İstanbul'a gitmiş ve beş yıl orada kaldıktan sonra Bağdat'a dönerek tahsilini burada tamamlamıştır. Daha sonra ailesinin göç ettiği Erzurum'a yerleşen Ebubekir Efendi; 1862 yılındaki bir kıtlık sebebiyle sıkıntı içine düşen kabilesine hükümetten yardım istemek üzere ikinci defa gittiği İstanbul'da hükümet tarafından Ümit Burnundaki Müslümanlara dinî eğitim vermekle görevlendirilmiştir⁴³.

17 Mayıs 1862'de karara bağlandıktan ve 26 Mayıs'ta padişahın onayından geçtikten sonra şu kararlar alınmıştır: Deniz yolunu kullanarak gideceğinden yanına bir nefer hizmetçi nakdi olarak 7.500 kuruş harcırah Londra'da bulunduğu sürece masrafı ile oradan Ümit Burnu'na kadar ki masrafı sefaretten tesviye ve ifasıyla o yolda verilecek akçelerin hazinece kabul ve mahsubu ile aylık 25

⁴⁰ Ömer Lütfi, s. 13-15

⁴¹ Ömer Lütfi, s. 15-16

⁴² Tandoğan, s. 122

⁴³ Mustafa Bakır-Cezmi Eraslan, "Ebubekir Efendi", *TDVİA*, c. 10, İstanbul 1994, s.277

lira maaş ile bunun da sefaret tarafından kendisine gönderilmesine karar verilmiştir.⁴⁴ Yanındaki neferi ve birtakım ders kitaplarıyla birlikte Korsika, Sardunya, Marsilya Paris ve Londra yolunu takip eden Ebubekir Efendi 17 Ocak 1863'te Ümit Burnuna varmıştır; bu seyahatte bir nefer hizmetçi olarak tabir edilen kişi talebesi Ömer Lütfi'dir ve seyahatnameyi de o kaleme almıştır.

Liman ulaştıklarında İngiliz bandırası ve Osmanlı bandırası çekilen gemi adet olduğu üzere 3 pare top atışıyla karşılanır. ilk olarak Abdullah adında biri (önceden Hacca gidip az da olsa Arap lisanını bilen) tarafından karşılanırlar ve hamama giderler. Ömer ve Lütfi'nin tanımıyla: "Her ne kadar ismi hamam ise de içinde sıcak suya dair bir şey olmayıp mezar gibi bir mahallin içine biraz sıcak su koyulmuş idi." Hamamdan çıktıklarında onları büyük bir kalabalık karşılar. Devleti Aliyyenin Ümit Burnu Elçisi Mösyö Robins'de faytonla onu karşılamaya gelmiştir. Ebubekir Efendi'ye faytona bilmesi için ısrar etmişse de o "Bu kadar ahaliyi Müslim yürüyüp de ben nasıl fayton ile giderim." diyerek reddetmiş ve ona tahsis edilen konağa/ daireye varmışlardır. Ümit Burnuna varmalarının ikinci gününde Ebubekir Efendi hamil olduğu nameyi Ümit Burnu Valisi'nde takdim etmiş O da "İstedığın gibi bunları talim ve tedris eyle" deyince ahalinin talim ve tedrisine başlamıştır⁴⁵.

Ebubekir Efendi Cape Town'a vardığında İstanbul'a "Ümit Burnuna bir fayda sağlayamayacağımı" bildiren bir name göndermişse de 10 Nisan 1863'te Dahiliye Nezareti katibi Seyyid Mustafa Saib Efendi, Ali ve Fuat Paşaların da emriyle kendisini cesaretlendirmiştir. Ebubekir Efendi'nin bu umutsuzluğa düşmesinde hiç şüphesiz ilk kez yabancı bir ülkede bulunması, bölge lisanının dil ve adetlerine yabancı olması, farklı iklimlerin te'siri ve İstanbul ile haberleşmenin zorluğu düşünülebilir. Bu duruma ilerde de görüleceği üzere bölgedeki imam tayinlerine karışması, bölge Müslümanlarının ihtilaflarından nemalananlara fırsat vermemesi, onların da fırsatını buldukça Ebubekir Efendi'yi Bab-ı Ali'nin gözünden düşürmek için suçlayıcı kampanyalar başlatmalarının da etkisi olmuştur. ⁴⁶

⁴⁴ Ömer Lütfi, s. 16

⁴⁵ Ömer Lütfi, s.47-49

⁴⁶ Tandoğan, s. 122-123

Ebubekir Efendi; Ümit Burnu'na varışının akabinde yaklaşık 15 gün içinde burada bir mektep açarak (ki bu okul Osmanlı'nın burada açtığı ilk medresedir) derslere başlar. Nitekim halk o kadar rağbet gösterir ki 20 gün içinde 300 civarında çocuk (sabi) toplanır ve onların derslerini ezberletme ve anlatmaya Ömer Lütfi kalfa nasb edilir. Bu öğrencilerden sesi güzel olanlar hafızlık üzerine eğitilmişlerdir. İlk seneler talebeler fazla olduğundan oldukça zorluk çeken Ömer Lütfi 2-3 yıl gibi bir zaman zarfında içlerinde fıkıh tecvid ve kıraati iyi öğrenenleri kalfa yapıp onlara ders verirken; Ebubekir Efendi'nin sınırsız himmetleriyle de 4 sene zarfında Ömer Lütfi'nin tanımı ile *"derece-i Kemal'de dini mübini Ahmediyye'yi Talim ve tedris eylediler."*⁴⁷ Ömer Lütfi notlarında burayla alakalı şunları da ekler: *"Bu şehrin ismine İngilizce "Keyp of Küd hop" derler. Yerlilerin lisanınca kapistad tabir edilir deniz kenarında "bir zalim dağın altındadır" bu dağın ismine de "Tafil Birin" derler. Bu dağ gayet yüksek olduğundan üzerinden yaz kış bulut eksik olmaz, şehrin suyu da bu dağdan iner"*⁴⁸. Binalarından giyim kuşamlarından düğün adetlerinden de bahislerle oradaki ahaliye yön veren ve imam olarak tabir edilen kişiler hakkında bilgi veren Ömer Lütfi'nin kaleminde imamların buradaki halka İslam'ı nasıl yanlış aktardıklarını dile getirelim:

"Ümit Burnu Müslüman ahalisinden 20 kadar kimse daha önce Hacca gidip ve Mekke-i Mükerrerme'de birkaç ay kadar ikamet ettikten sonra geriye avdetlerinde ellerinde bulunan bazı Java lisanı üzere te'lif olunmuş kitapları bilir bilmez Müslümanlara okurlar imiş. Bu hacılara İmam onlara uyanlara da mürid derler. Bu imamların her birisi güya bir mürşit gibi Müslüman ahaliyi 20 fırkaya ayırarak her fırkası diğerine buğz ve adavet peyda eylemiş, Çünkü getirdikleri kitaplara her birisi bir türlü mana vererek ve kendisini başkasından ziyade alim sayarak arkasından gidenleri kandırdı. Şöyle ki bu kitapları mütalaa ederek ve ahaliye hitaben: "Ey benim müritlerim sizin fitreniz ve Kurban Bayramı'nda kurbanınız ve her ne kadar sadakanız var ise cümlesini bu kitabın kavli üzere tabi olduğunuz imama vermelisiniz Eğer tabi olduğunuz imamdan başkasına verirseniz Allah indinde kabul olmaz." diyerek bir takım uygun olmayan kelamla Müslüman ahaliyi kandırmışlar.

⁴⁷ Ömer Lütfi, s.49-50

⁴⁸ Ömer Lütfi, s.53

Ahali de gayet salim kalpli olduklarından her ne kadar sadakaları var ise uydukları imama verirmiş. Bu hile ve desise ile İmam efendilerin her birisinin hanesinde hususi humbara (kumbara, küçük küp) olup Ramazan'ı Şerif'te müritleri tarafından gelen bu filtreleri bu humbaralara doldururlar ve senelerce İmam Efendiler bu filtreleri yiyerek geçinirlerdi. Ve Kurban Bayramı'nda da 500 ve 600 den fazla kurbanlık koyunlar ve koçlar ayrı ayrı İmam efendiye gelirdi. Onlar da bu gelen hayvanların bazısını satarak bazısını da kavurma yaparak kovalara basardı. Bir kimsenin ailesinden bir cenaze çıkarsa vay o biçarenin haline. Zira cenaze çıkan hanenin sahibi her ne kadar fakir olsa da yine müridi olduğu imamın ne kadar müritleri varsa cümlesini davet ederek 7 gün devamlı yedirirlermiş. O biçare adam kendi derdine mi yansın yoksa müridi olduğu imamın müridlerini mi doyursun? Zavallı adam her gün ancak beş on kuruş ekmek parası kazanıp idare ederken 10.000 kuruş borç altına girermiş ve senelerce o borcu ödeyemezmiş. Bununla da bitmeyip 40 gün daveti diyerek 40 gün sonra bir mükemmel davet daha ettirecek imam efendinin cümle müritleri yedirilirdi. Kezalik 100 gün daveti adı altında yine imam ve müritleri doyurulur bununla da yetinilmeyip sene daveti denilerek 1 sene sonra bir ziyafet daha verdirilirdi. Ardından ise 7 sene boyunca her sene vefat ettiği günde bir ziyafet çekmesi farz sayılırdı. Nitekim bu davetlerden birisini icrada kusur ederse Allah indinde o müminin Müslümanlığının kabul olunmayacağını ve ilelebet cehennem ateşinde kalacağını İmam Efendi müteveffanın vasisine ifade edip korkuturdu. Elhasıl bu imamlar her gün birer hanede ziyafetten ziyafete koşturup senede ancak üç dört kere hanesinde yemek yerlerdi. Bu yemeklerin akabinde ise vefat edenin hanesinde ortaya bir buhurdan getirilerek cümlesi bunun etrafında toplanır her birisi ateşe birer parça gönlük atar ve hepsi bir ağızdan sesleri çıktığı kadar birtakım virdleri telaffuzları yanlış olduğu halde Yasin suresini okurlardı. Bunların sesleri birbirine karışır ve hiçbir şey anlaşılmasız civar haneleri de rahatsız ederlerdi. Bu okumalar 4 saat kadar sürdüğünden çoğunluğun sesi kısılarak boğulma derecesine varırdı." Bu fiiliyatın İslam dinine uygun olmadığı Ebubekir Efendi tarafından ayet ve hadislerle ahaliye açıklanmış ve ahali bu durumu terk etmeye başlamıştı ki bu durum zikrolunan imamların şahsi menfaatlerine dokunduğundan müritlerine Ebubekir Efendi'ye gitmele-

rini şu sözlerle yasaklamışlardır : “Biz her ne kadar buraya gelen hocayı bir alim zanneyledik ise de adı geçen kişinin şeriatı Ahmediye’den bir haber olduğu daha sonra bazı fiil ve sözlerinden anlaşıldı. Bundan sonra sizden hanginiz Ebubekir Efendi’nin yanına giderse gerek bizim indiğimizde gerek Allah indinde zemmolunacağı açıktır. Böyle olduğu için cümlenize Ebubekir Efendi’nin yanına gitmemizi tekrar tembih ederim.” Bu sözler üzerine ekserisi medreseye gelmemeye başlar⁴⁹.

Derslerin ağırlığını akaidden Ebû Hanîfe’nin el-Fıkhü’l-Ekber’i, fıkihtan Halebî’nin Mülteka’l-ebhur’u oluşturuyordu. Yetişkinler için de akşamları ayrı bir program uyguluyordu. Pazar günleri halka Rûhu’l-beyân tefsirinden vaaz veriyordu. Bu arada hanımlar için de bir okul açmıştı. Bir taraftan çocukların eğitimiyle uğraşırken diğer taraftan halka daha çabuk nüfuz edip daha etkili olabilmek için mahallî Felemenkçe yanında İngilizceyi de öğrenen Ebûbekir Efendi, İngiliz genel valisinin izniyle İslâmî tebliğ faaliyetlerine de girişmiştir.⁵⁰

Ebubekir Efendi Güney Afrika’da bulunduğu yıllarda gözle görülür derecede kalıcı hizmetler ifâ etmiştir. Özellikle bazı dinî eserlerin yerli halkın diline çevrilip dağıtılması konusundaki canhıraş gayretleri takdire şayandır. Nitekim Ebubekir Efendi tarafından yazılan Beyanü’l-Din ile Merasidü’l-Din isimli kitapların acilen basımı⁵¹ ve bu kitapların basımı için ücret talebi⁵² 1294 tarihli arşiv belgelerinde yer almaktadır. Ebubekir Efendi Cape Town Çehrinde Kız Mektebi de açmıştı. Bu mektebin açılmasındaki amaç, kız çocuklarının terbiye edilmesini sağlamaktır. Ebubekir Efendi’nin vefatından sonra bu mektebin idaresi Hüsna Hatice, Abdurrahman ve Muhammed Müftî tarafından devam ettirilmiş; seksen kız çocuğu burada eğitim görmüştür. Kız Mektebi’nde yazma, okuma, hesap, Kur’ân-ı Kerîm, Almanca ve İngilizce dersleri verilmekteydi. Bu mektepte ilmi hayat türlü fedakârlıklarla devam ettirilmeye çalışılmıştır.⁵³

⁴⁹ Ömer Lütfi, s.58-59

⁵⁰ Baktır- Eraslan, s.176

⁵¹ BOA, MF.MKT, 49/80

⁵² BOA, MF.MKT, 46/31

⁵³ Tandoğan, s.123-124

Ömer Lütfi Ümit burnunda açılan mektepte 4 sene kadar talim ve tedris ile uğraşmış 40'tan fazla muallim yetiştirmiş ve 5 Mayıs 1866 tarihinde Ebubekir Efendi'nin de izniyle Ümit burnundan Disok adlı vapurla ayrılmıştır. Ömer Lütfi cümlesini şöyle tamamlar: "...Dersaadet limanına vasil olduk ve Allah'a hamdolsun ki iskeleye çıktık. Cenabı hilafetpenahi sayesinde bir akçe bile sarf etmeksizin bu kadar uzak memleketleri seyir ve seyahat eyledim. Kimisinde bir ay kimisinde de birkaç sene ikamette bulundum. Bir adam kendi cebinden 200 kese akçe sarf eylemiş olsa da o kadar uzak memleketleri dolaşamayacağı açıktır. Sözümü Allah'a şükrederek ve padişahımızın ömrünün daim olması duasıyla bitiriyorum." 7 Muharrem 1285 30 Haziran 1868.⁵⁴ Osmanlı Hariciye Nezareti'ne ait evraklar içinde yer alan 23 Nisan 1866 tarihli vesikada ise Ömer Lütfi'nin Ümit Burnu'ndan dönüş sebebi, şöyle açıklanmaktadır: "Taraf-ı Devlet-i Aliyye'den me'muren Ümit Burnu'nda bulunan Hoca Ebubekir Efendi'nin akrabasından olup, bilâ-intibah o tarafa götürmüş olduğu Ömer nam çocuğun âdâb-ı İslâmiye'ye ve terbiye-i insâniyeye muğayir bir takım hareketlerde bulunduğu öğrenildiğinden ve bu durumda kendisinin orada ikâmesi caiz olamayacağından, hemen doğrucu Dersaadet'e dönmesi için gerekli yol masraflarının gönderilmesi..."⁵⁵

Ebubekir Efendi'nin bu süre zarfında Dersaadet'e gönderdiği mektuplar Mecmuayı Fünun dergisinin (Temmuz 1862-Ocak 1882 yılları arasında Münif Paşa tarafından çıkarılan aylık bir dergi olup 47 sayı çıkarabilmiştir) çeşitli sayılarında yayınlanmıştır. Bu mektuplardan ilkinde Ebubekir Efendi buradaki Müslümanlar arasında Vuku bulan ihtilafın sebeplerini şöyle dile getirmektedir: "... Benim tahkikatıma göre Ümit Burnu Müslümanları arasında zuhur eden ihtilafın menşe ve sebebi şu şekildedir. Buraların İslam memleketlerine uzaklığı, muhabere ve görüşmenin hemen hemen tamamen yokluğu cihetiyle bu havali ehli İslam'ı Peygamberimizin getirdiği şeriata aykırı bazı batıl itikatlara kapılıp bu veçhile cümlesi tek mezhep oldukları halde takriben bundan 50 sene önce halktan bazı kimseler Hac farizasını eda etmek niyetiyle Hicaza gitmişlerdir. Bunlar Harameyn-i Muhteremeyn'de bazı dini emirlerin tek bir tarz üzere ifa olduğunu müşahede ve ruyet etmeleriyle

⁵⁴ Ömer Lütfi, s.75

⁵⁵ Tandoğan, s. 123

avdetlerinde durumu ahaliye beyan ve ilan etmişlerdir. Yine bunlar kendi bağlıları olan taraf ile birleşerek imam ve hatipleri eski usullerini terk ederek sıhhat üzere dini hükümleri yerine getirmeye icbar ve illa azlolunarak yerlerine başkalarını tayin eylemek iddiasına kalkmışlardır. Halbuki zikrolunan imam ve hatipler işte bu vazifelere eskiden veraset yoluyla mutasarrıf oldukları cihetle iş bu teklif baba ve ecdadından görmüş oldukları batıl usule aykırı olduğu gibi zatî menfaatlerinin dahi hilafında bir şey olduğundan hiçbir zaman muvaffakat göstermeyip bu şekilde iki taraf arasında şiddetli düşmanlık ve anlaşmazlık almış yürümüş ve mahalli hükümet her ne kadar iki tarafın arasını bulmaya gayret ve ihtimam eylemişse de bir faide vermemiştir. İslam dininin sahih itikatlarının talim ve telkiniyle önce kendimi ıslah ederek şimdiden başlamaklığım hakkında bazı taraftan acele etmeğliğim istenmiş ise de fesat maddesi çok büyük cesamet kazanmış olduğundan teenni ve mülayemetle hareket olunması hal ve muslahattır zannederim. Burada bulunan Müslümanların cümlesi Ehli Sünnet olduğundan ve ihtilafları da pek esaslı şeyler olmayıp mücerret ruhani siyaset sevgisi ve cahilane gayretten naşi bulunduğundan Allah'ın yardımıyla kısa zamanda şu niza ve kavganın yerini huzura bırakması arzu edilmektedir...."⁵⁶

Ebubekir Efendi'nin orada olduğunu duyan civar beldelerden de talep üzerine gidildiğini yine bu mektuplardan öğrenmekteyiz: "...ve Zengibar Adası da ehl-i İslam ile meskun olup Maskat imamının hükümeti altındadır... Ümit Burnuna bir alim gelmiş olduğunu haber aldıklarından bahisle bazı dini müşkülâtlarını halletmek ve bir aya kadar iade kılınmak üzere duacılarının o tarafa gitmesi istenmişti. Arada vasıta olan kişi durumu bendelerine talep ve beyan etmiş olmakla birlikte bittezekkür Ramazan'dan sonra adı geçen mahalle gitmeye karar verilmiştir. Bu memleket ahalsinin ekserisi İslam oldukları halde İslami unsurlardan haberdar olmayıp ancak ara sıra bazıları Hacca gidip geldiği cihetle İslam ismini kaybetmemişlerdir"⁵⁷.

Ebubekir Efendi bu mektuplarından birinde Ümit burnunda İslam ehli arasında Kaf Dağı adı ile bilinen gayet cesametli ve yüksek bir dağ olduğu bilgisini verdikten sonra ahali arasında şeriata aykırı

⁵⁶ Ömer Lütfi, s.81; Mecmua-i Fünun, c. I,nr.9, Ramazan 1279/1863

⁵⁷ Ömer Lütfi, s.85; Mecmua-i Fünun, c. I,nr.10, Şevval 1279/1863

tuhaf ihtilaflarından da bahseder: “Bu taraf ehl-i İslamı arasında niza ve kıt'ale sebep olan dini meseleleri tahkik eyledim. Bunların ekserisi şeriate nispet kabul eder şeyler olmadıktan başka tuhaf şeyler kabilindendir. Kendi aralarında ihtilaf ettikleri hususlardan birisi cenazenin defni esnasında evvel başının mı yoksa ayaklarının mı mezara sokulmasının gerekeceği meselesidir. Eski itikatleri gereğince bir adam sakal salıverdikten sonra sakalını tıraş ederse ona kafir nazarıyla bakılarak cenaze namazı kılınmaz ve bilakis bıyıklarını tıraş eylemeyen adam da ehli İslam'dan sayılmayıp o gibilere selam verilmez. İnsanın kendi salyasını yutmasının orucu ifsat ettiğine inanarak bundan son derece çekinip Ramazan'da herkes odalarında hususi tükürük hokkası kullandıkları gibi bunu camide de beraberlerinde gezdirirlerdi. Ve ağızlarında kullandıkları bir nevi enfiyenin orucu bozduğunu kabul etmezlerdi. Ayrıca bu insanlara göre kadınların mihiri 5 şilin yani 27,5 kuruşu aşarsa sahih nikah olmaz ve düğün merasiminde kol kola sarılmak ve öpüşmek nikahın şartlarından. Bunun dışında her camide namaz vakitlerinde 16 müezzin ve 14 cabi birlikte kamet ederlerdi daha bu kabilden batıl itikatlara herhangi bir delil göstermeden ve aramadan inanmaktaydılar. Müslüman ahalinin bugün için içinde boğuldukları cehalete mebni dini ilimlerin usulü ile talim ve tedrisine kabiliyetleri olmadığından şimdilik en mühim olan farz ve vaciplerin lisanen talimi için oldukça elverişli mektep açtım ve tanzim ettim. Allah'ın yardımıyla bu çalışmanın güzel semereler vereceğini ve bunun müşahede olunacağını arzu ederim.” Ebubekir Efendi aynı zamanda Afrika'nın ekser taraflarının İslam ile meskun olup aciliyetle hilafet makamı ile irtibatının kurulmasını Osmanlı ahali ile bura ahali arasında dostane münasebetler husule getirilirse büyük menfaatler olacağını da dile getirmiştir⁵⁸.

Ahalinin ilginç adet ve geleneklerine şu sözlerle devam eder Ebubekir Efendi: “Hindinin gagasının üzerindeki bir parça kırmızı fazla et olması münasebetiyle onun etini, koyun ve sığırın baş ve işkembesini haram sayarlardı. Ve İşin garip tarafı dünyadaki her türlü haşeratı helaldir itikatiyle yerlerdi. Kendi kanaatlerince amcazadelerin yekdiğeri ile evlenmeleri caiz olmayıp süt kardeşlerin birbiriyle ve bir adamın çocuksuz bulunan validesiyle evlenmesine

⁵⁸ Ömer Lütfi, s.89-90; Mecmua-i Fünun, c. II,nr.11, Zilkade 1279/1863

cevaz verirlerdi.” Bazı hususları ise avam takımının husumetini daha fazla çekmemek için hükümet erbabına bildirmediğini de ekler Ebubekir Efendi. Yaklaşık 20 seneden beri Pülle-i Rufai isminde bir nevi tarikatın mukabele esnasında vücutlarını bazı yaralayıcı aletlerle yaradıklarını bunun için ise önceden meyhaneye giderek müskirat kullanıp sarhoş olduktan sonra güya kendilerine cezbe gelerek kendilerini dövdüklerini ancak bundan dolayı vefat edenlerin olması üzerine bu meclisinin toplanmasının hükümet tarafından yasaklanmasına rağmen yalnız şeyh Abdülkadir'in mevlidi gecesi mukabeleye ruhsat verildiğini dile getirir Ebubekir Efendi. Bu gece İslam ve Hristiyan'dan dünya ehli olanlar adi ve alçak kimselerin şerrinden sakınmak için zorunlu olmadıkça dışarı çıkmaz. Bunun şer'i Şerife'ye mugayir olduğunu hükümete bildirecek olsa tamamen men edileceğini bilmesine karşın o bu hususta şimdilik sükût etmeyi uygun görmüştür⁵⁹. Ebubekir Efendi burada sadece yerli muhaliflerle değil dışarıdan gelip halkı dolandırmaya kalkanlarla da mücadele etmiş ve hatta bundan dolayı mahkeme dahi edilmiştir ki Sinalı Muhammed adlı bir kişinin halkı kandırmaya çalışması hadisesinde olduğu gibi⁶⁰.

İtikatlarından bir diğeri ise güya Hz Peygamberin Miraç gecesinde enbiya makamında imam Şafii ile karşılaşarak Selam verip *“Ya Şafii ümmetimi sana ismarladım, talim ve irşatlarına dikkat ve ihtimam eyle!”* diye buyurmuş olmalarıyla sair mezhepleri haşa batıl kabul ederler ve Allah'ın sıfatlarından yalnız 4'ünü tasdik edip diğerlerini inkar ederlerdi. Ceza gününde günahların affedilmesi yahut cezalandırılması mahalle imamlarına havale olunacağından dünyada mal ve bedenen her türlü fedakarlık ihtiyarıyla bunların hüsn-ü rızalarını tasdik etmiş olanlar uhrevi cezalardan masum olacaklarını zannederlerdi. Yine bura havalesinde Kuran-ı Kerim'i okuyup yazmak cihetinde mektep bulunmayıp yalnız merkez Ümit Burnu şehrinde 6 Sıbyan Mektebi bulunduğu bunlar da dahi yalnız Amme cüzü ve Yasin ile Tebareke surelerinin talim olduğunu dile getiren Ebubekir Efendi bunların ekstresinin kendilerine mahsus bir şekilde “Elifba” harflerini telaffuz ettiklerini dile getirir ve Fatihah'yı şu şekilde okuduklarını söyler: *“Elhamdu lillah aggabul-alemin. Aghaman a'him maliki aykı amiddin ayak na'budu ayak nestein*

⁵⁹ Ömer Lütfi, s.94-95

⁶⁰ Ömer Lütfi, s.97-98 Mecmua-i Fünun, c. II,nr.35-36, 1281/1865

ihdina işagaj el.müştakim şiga jellezine enamte aleycim gaygılmağlub ileycim kullallın.” Kelime-i Şehadeti ise şu şekilde telaffuz ederler: “Eşed enla ilaç ilallac ve eşed ene Muhammed ağsul ellac”.⁶¹

Tarihler 12 Eylül 1865 gösterdiğinde Bursa ve İzmir adlarını taşıyan iki Osmanlı savaş gemisi Basra Körfezine gitmek üzere İstanbul'dan yola çıkar ve yolculukları esnasında Ümit burnuna da uğrarlar. Bu yolculuğu ise Bursa korveti personelinin 2 kişi; gemi Mühendisi Faik Bey ve gemi imamı Bağdatlı Abdurrahman Efendi kaleme alır. Faik Bey'in yazdığı eser olan Seyahatnameyi Bahru'l Muhit ikinci basımında *Türk Denizcilerinin İlk Amerika Seferi* alt başlığıyla yayınlanır.

Mühendis Faik bu eserinde Ümit burnuna uğradıklarında Ebubekir Efendi ile de tanışmış ve onunla ilgili ilginç bir malumat vermiştir. Onun kaleminden Ebubekir Efendi ile ilgili kısmı aynen nakledelim: “... Ne var ki Müslüman halk dini meseleleri ve şer’î hükümleri gerektiği gibi bilmezmiş. Kimileri cenazelerini baş aşağı gömer kimileri Ramazan’ı Şerif’te boyunlarına birer tükürük hokkası asarlanmış. Daha nice garip adet ve usulleri varmış. Bundan 20 yıl önce içlerinden biri her nasılsa hacc-ı Şerife gitmiş kendilerinin bozuk inançlarının sonucu olan bazı şeyleri düzelterek memleketine dönmüş ve hemşerilerine keyfiyeti açıklayarak anlatmış. Ama onlar “biz babalarımızdan ve atalarımızdan böyle gördük şimdi sen herkesin inancını bozacaksın!” demişler. Halk ikiye ayrılarak uzun bir süre çatışmışlar. Sonunda büyük İngiltere Devleti’nin bu sorunlarını çözmemesi kendilerine İslamiyet’i anlatması şeriatın hükümleri öğretilmesi öğüt ve derslerle eğitmesi için yüce Osmanlı Saltanat makamından ricası üzerine bundan 5-6 yıl önce ulemadan ve büyük müderrislerden faziletli Ebubekir Efendi gönderilmişti. Ebubekir Efendi posta vapuru ile İngiltere’ye ve oradan da Ümit Burnuna gelmişti. Müslüman halk bu hususta son derece memnun olmuş efendiye büyük saygı göstermişler ve ağırlamak da hiçbir eksik bırakmamışlar. Ancak Ebubekir Efendi şimdiye kadar hiçbir şeye muvaffak olamamıştır.”⁶² Bu satırları kaleme alan Faik Bey onun muvaffakiyetsizliğinin nedenini şöyle sıralar:

⁶¹ Ömer Lütfi, s.101-102; Mecmua-i Fünun, c. III,nr.25-36, 1282/1866

⁶² Mühendis Faik, *Türk Denizcilerin İlk Amerika Seferi, Seyahatname-i Bahri Muhit*, Haz. N. Ahmet Özalp, Kitabevi Yay., İstanbul 2016, s.53

“Ebubekir Efendi buraya gelişinden birkaç gün sonra Müslümanların seçkinlerinin ileri gelenlerinin de bulunduğu bir mecliste *“Sizler kafir sizin ailelerimizi açık gezdiriyorsunuz”* demiş ve birdenbire söylenen bu söz onlara çok ağır gelmiştir Çünkü bunca yıldan beri İngilizlerin terbiyesi nedeniyle özgürlük kazanmışlardır. Eğitim öğretim için açılan okula devam eden çocuklar sürekli kötü söz azar ve şiddete maruz kalmıştır çocuklarda anne babalarına durumdan şikayet edince herkes çocuğunu Efendi'nin okulundan çekip almış. Ebubekir Efendi burada evlenmek istemiş Müslümanlarda ileri gelen ailelerinden birinin kızını ona vererek evlendirmişler. Ama bir süre sonra Efendi eşini evinde hapsederek anne babasının evine gitmesine izin vermemiş. Onlar da yerel hükümete dilekçe verip şikayette bulunmuşlar. Bu konu yüzünden Ebubekir Efendi orada bulunan Osmanlı konsolosu ile bile bozulmuş. Sözün kısası halk ile Efendi arasında soğukluk ortaya çıkmış. Müslüman halkın tanınmış ileri gelenleri biz oraya ulaşınca kumandanımıza bir dilekçe takdim ederek hallerini anlatmış açıklamışlardır. Bendeniz de bizzat Ebubekir Efendinin evine gidip kendisi ile bir hayli görüştüm. Kendisini biraz üzgün gördüğümü belirterek nedenini sorduğumda halkla geçilemediğini hatta keyfiyeti darsaadete bildirerek istifanamesini de gönderdiğini belirtti, kendisi iki kez de gemimize gelmişlerdir.” Akabinde Ümit burnunun iklimi, binaları ve diğer özelliklerinden bahsin ardından cümlesini şöyle tamamlar Mühendis Faik: *“Doğrusu bu Ümit Burnu memleketinin gerek bayındırlık ve verimliliğine gerekse havasının güzelliğine hiçbir diyecek yoktur.”*⁶³

Osmanlıların Güney Afrika Müslümanlarıyla ilk teması takribi 1850'li yıllara dayanmaktadır. İlk olarak Cape Town'a Londra Büyükelçiliği'ne bağlı olarak bir konsolos vekili gönderilmiş ve 6 Ekim 1852'de bu konsolos vekili, konsolos yapılarak ilişkiler biraz daha geliştirilmiştir. Sultan Abdülmecid döneminde kurulan bu ilişkinin bir sonucu olarak da bölge Müslümanlarının durumu sultanın dikkatini celbetmiş ve ekonomik sebeplerden ötürü bir türlü tamamlanamayan *Port Elizabeth Camii'*ne, Türk dostu olduğu anlaşılan ve bizzat Osmanlı Devleti tarafından Ebubekir Efendi'ye yardım etmekle görevlendirilen Mösyö Roubaix aracılığıyla 1852'de dört yüz Osmanlı lirası yardım gönderilmişti. Ancak iler-

⁶³ Mühendis Faik, s. 54-56

leyen dönemlerde (1866-67 yılları arasında) Ebubekir Efendi'nin Roubaix ile arası açılmış ve ona olan itimadını kaybederek bu durumu bir rapor halinde İstanbul'a bildirmişti⁶⁴. Roubaix'in menfi davranışlarının artırması ve yapılan bütün güzellikleri kendine mal etmeye çalışması sonucu, 14 Nisan 1870'de ikinci Konsolos Luis Goldman resmen Başkonsolos yapılarak Roubaix görevinden azledilmişti.⁶⁵

İngiltere, Ebubekir Efendi'nin faaliyetlerinin etkisinin artması sonucunda bir takım tedbirler alma zorunluluğu hissetmişti. Özellikle Cape Town ve çevresindeki faaliyetleri ele alan Cape Argus, Standart and Mail, Cape Town Daily News gibi Güney Afrika'nın en önemli basın organları da bu durumu mercek altına alarak kaşımaya başlamışlardı. Bu gazetelere göre, İslâmiyet bölgede etkisini hızla arttırırken, kiliseler aktifliğini yitirmeye başlamıştı. Bu basın-yayın kuruluşlarından özellikle Standart and Mail'e göre; İngiltere, Malayî Müslümanların Osmanlıların kontrolüne girmesini önlemek zorundaydı. Bu basında yer alan değerlendirmeler Ebubekir Efendi'nin Güney Afrika'da kimleri ne derece ve nasıl tedirgin ettiğini daha açık bir şekilde göstermekteydi⁶⁶.

2016 Ağustos ayında yayınlanan bir makalede Cape Town'da bulunan Safiye Yıldız Ebubekir Efendi ve eseriyile alakalı şu değerlendirmede bulunmaktadır: *"Ebubekir Efendi'nin eserini gören sayılı kişilerden olmanın heyecanı ile kitaba bakakaldım. Bu nüsha, o allame şahsiyetin kalemini itina ile mürekkep kutusuna batırarak yazdığı eserdir. Beyanü'd-Din aynı zamanda Güney Afrika tarihinde yerli dilde kaleme alınmış ilk Afrikansça ilmihal olma özelliği taşıyor. Yani tarihi açıdan bir kilometre taşıdır. Bu fevkalade sohbetin içinde Zobri Efendi (Ebubekir Efendi'nin torunlarından) bize Ebubekir Efendi için 'Büyük dedem de el yazması eserinde bu dağa 'Cebel Kaf' der. Lakin İngilizceye çeviren mütercim Prof. Mia Brandel onu günümüzde anlaşılır adıyla çevirmeyi uygun görmüş ve Masa Dağı diye çevirmiştir.' dedi. Bu ülkede yaşadığım üç yıl boyunca karşılaştığım her hadiseden bir şey öğrenmeye ve ders almaya çalıştım fakat bu kadar değerli başka bir olaya şahit olmamıştım.*

⁶⁴ Ebubekir Efendi'nin Mösyö Roubaix'in faaliyetine dair göndermiş olduğu not için bkz. BOA, HR. SFR (3), 143/80

⁶⁵ Tandoğan, s.118

⁶⁶ Tandoğan, s. 127

Dağın hikayesini buraya benden 148 yıl önce Osmanlı Devleti tarafından gönderilen bir İslam aliminden öğreneceğimi nereden bilebilirdim ki.”⁶⁷

Kaf Dağı gerçekten de burası olabilir mi? Kim bilir belki de...

https://www.google.com/search?rlz=1C1NHXL_trTR767TR767&biw=1366&bih=625&tbn=isch&sa=1&ei=EgcvXavsOozWkwW65rKwAg&q=KafDa%C4%9F%C4%B1+cape+town&oq=KafDa%C4%9F%C4%B1+cape+town&gs_l=img_3...17248.18604..19022...0.0.128.372.0j3.....0...1..gws-wiz-img.tl6wCwD0Yxk#imgrc=GfNKu-Vwk68kIM:

⁶⁷ Safiye Yıldız, “Ümit Burnun’ndaki Kaf Dağı”, *Yedikuta*, S.96, Ağustos 2016, s. 49

SONUÇ

İnsanoğlu yaratılışından itibaren birçok değişik nedenden dolayı düşmüştür yollara. Seyahat düşüncesinin oluşmasında pek çok faktör bulunmakla beraber dini kurallar, devletlerarası ilişkilerden ortaya çıkan durumlar ve doğa olayları etkin rol oynamıştır. Sebepleri ve nedenleri farklı olsa da seyahat de insanlık kadar eskilere dayanmaktadır; çeşitli amaçlarla insanoğlunun yurt içinde veya yurt dışında yapmış oldukları gezilerinde gezip gördükleri yerlerden edindikleri bilgi ve izlenimleri aktarmak amacıyla yazdıkları yazılara seyahatname günümüz ismi ile gezi yazısı denilmektedir.⁶⁸

Seyahatnameler gezginlerin; bir ulusun veya ülkenin kültürel yapısı, coğrafi özellikleri, gelenek ve göreneklere sosyal hayat tarzı ve dini inançları ile ilgili yaptıkları gözlemler ve tespitler sonucunda oluşturdukları ve “gezilen ülkelerin dil, coğrafya, etnoloji, tarih, sanat ve sosyoloji alanlarında önemli bir kaynak” olan eserlerdir.⁶⁹ Sosyal tarih açısından seyahatnamelerin yeri kuskusuz çok önemlidir. Bazen o millettan birinin göremeyeceği veya yazamayacağı bir şeyi bulup çıkarmışlar, bazen de eseri cazip kılmak için mübalağaya kaçmışlardır. Seyahatnamelerde, politik konuların dışında gidilip görülen ülke insanların zevklerine, eğlencelerine, giyim – kuşamlarına, folkloruna, sosyal, ekonomik, durumlarına dair pek çok bilgi yer alır.⁷⁰

Bu seyahatler kimi zaman İbn Fazlan’da ve asırlar sonra Ebubekir Efendi’de olduğu gibi resmi bir vazifeyi icra etmek amacıyla olsa da o günün şartlarını, o toplulukların inançlarını orada verilen mücadeleleri günümüze aktarması bakımından önem arz etmektedir.

---

⁶⁸ Erhan Kurt, “İngiliz Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Çanakkale ve Çevresi”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Tarih Eğitimi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale 2014, s. 11

⁶⁹ Gülşen Çiğdem Karip, “19. Yüzyıl İngiliz ve Amerikan Seyahatnamelerinde Kıbrıs”, *SDÜ Batı Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Isparta 2014, s.10

⁷⁰ Cıkay, s. 7

KAYNAKÇA

- BAKTIR**, Mustafa – **ERASLAN**, Cezmi, “Ebubekir Efendi”, *TDVİA*, c. 10, İstanbul 1994, ss. 276-277
- BOA**, HR. SFR (3), 143/80
- BOA**, MF.MKT, 46/31
- BOA**, MF.MKT, 49/80
- CIKAY**, Nezif, “Seyyahların Gözüyle Halep”, *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Şanlıurfa 2012
- DEMİRCAN**, Abdurrahman, “Arap Edebiyatında Seyahatname Türü ve Seyahatnameler”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili Ve Belağatı Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Van 2010
- İBN FAZLAN**, *Seyahatname*, Önsöz ve Tercüme: Ramazan Şeşen, Bedir Yay., İstanbul 2016
- İNAN**, Abdulkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, c.I, TTK. Yay., Ankara 1998
- İNAN**, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm- Materyaller ve Araştırmalar*, TTK. Yay., Ankara 2000
- KAFESOĞLU** İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken yay., İstanbul 2013,
- KARİP**, Gülşen Çiğdem, “19. Yüzyıl İngiliz ve Amerikan Seyahatnamelerinde Kıbrıs”, *SDÜ Batı Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Isparta 2014
- KURT**, Erhan, “İngiliz Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Çanakkale ve Çevresi”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Tarih Eğitimi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale 2014
- MECMUA-İ FÜNUN**, c. I,nr.10, Şevval 1279/1863
- MECMUA-İ FÜNUN**, c. I,nr.9, Ramazan 1279/1863
- MECMUA-İ FÜNUN**, c. II,nr.11, Zilkade 1279/1863
- MECMUA-İ FÜNUN**, c. II,nr.35-36, 1281/1865
- MECMUA-İ FÜNUN**, c. III,nr.25-36, 1282/1866
- MÜHENDİS FAİK**, *Türk Denizcilerin İlk Amerika Seferi, Seyahatna-*

me-i Bahri Muhit, Haz. N. Ahmet Özalp, Kitabevi Yay., İstanbul 2016

ÖMER LÜTFİ, *Yüzyıl Önce Güney Afrika- Ümit Burnu Seyahatnamesi*, Haz. Hüseyin Yorulmaz, Kitabevi yay., İstanbul 2013

ŞEŞEN, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK. Yay., Ankara 2001

TANDOĞAN, Muhammed, "Osmanlı Devleti'nin Afrika'da Avrupa Sömürgeciliğine Karşı Siyaseti (XIX. Ve XX. Yüzyılın Başları)", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2011.

TÜRKYILMAZ, Atila, "İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüze Yansımaları", *Bilim ve Kültür- Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl:01, S.04, 2013, s. 83-100

YAZICI, Nesimi, *İlk-Türk-İslam Devletleri Tarihi*, TDV yay., Ankara 2013

YILDIZ, Safiye, "Ümit Burnun'ndaki Kaf Dağı", *Yedikıta*, S.96, Ağustos 2016, ss.46- 49

https://www.google.com/search?rlz=1C1NHXL_trTR767TR767&biw=1366&bih=625&tbm=isch&sa=1&ei=EgcvXavsOozWkwW65rKwAg&q=KafDa%C4%9F%C4%B1+cape+town&oq=KafDa%C4%9F%C4%B1+cape+town&gs_l=img.3...17248.18604.19022...0.0.0.128.372.0j3.....0....1..gws-wiz-img.tl6wCwD0Yxk#imgrc=GfNKu-Vwk68klM:

